

MONICA LOVINESCU

Monica Lovinescu (19 noiembrie 1923–20 aprilie 2008), jurnalistă și critic literar, fiica lui E. Lovinescu și a Ecaterinei Bălăcioiu-Lovinescu, este cea mai importantă voce feminină a exilului românesc. După absolvirea Facultății de Litere din București (1946), devine asistenta lui Camil Petrescu la Seminarul de Artă Dramatică și colaborează la diverse publicații (*Revista Fundațiilor Regale*, *Kalende*, *Vremea*, *Democrația* lui Anton Dumitriu) cu pagini literare, cronică dramatică etc. Obține o bursă a statului francez în 1947 și pleacă la Paris în condiții dificile și riscante. Imediat după abdicarea forțată a regelui Mihai I, la începutul anului 1948, cere azil politic în Franța.

În primii ani de exil face diverse încercări regizorale. Publică articole și studii în diverse reviste: *East Europe*, *Kontinent*, *L'Alternative*, *Preuve*, *France Catholique*, *Témoignage* etc. Semnează capitolul despre teatrul românesc în *Histoire du spectacle* („Encyclopédie de la Pléiade“, Gallimard).

Traduce câteva cărți din românește, sub pseudonimele Monique Saint-Côme și Claude Pascal. Împreună cu Eugen Ionescu, traduce trei piese din teatrul lui Caragiale în limba franceză (volum publicat în 1994, la L'Arche Editeur). Colaborează deopotrivă la revistele de limba română din exil: *Luceafărul*, *Caete de Dor*, *Ființa românească*, *Ethos*, *Contrapunct*, *Dialog*, *Agora* etc.

Din 1951 se dedică activității radiofonice și „țării din gând“: realizează, până în 1975, emisiuni literare și muzicale la Radiodifuziunea Franceză, iar din 1962 trece la microfonul Europei Libere (va lucra aici până în 1992, la închiderea postului). Are emisiuni săptămânale ascultate cu enorm interes în România: cronică de carte de la *Actualitatea culturală românească*, precum și *Teze și Antiteze la Paris*. În ajunul zilei sale de naștere, în 1977, se face asupra ei o încercare de asasinat politic de către un terorist aflat în solda lui Nicolae Ceaușescu.

Monica Lovinescu a fost căsătorită cu Virgil Ierunca, fiind amândoi unele dintre cele mai iubite și respectate figuri ale exilului românesc.

După 1990, cărțile i se publică constant la Editura Humanitas, în principal cronicile literare citite la radio (șase volume de *Unde scurte: 1990–1996*), precum și cele scrise pentru *România literară* (volum intitulat *Diagonale*, 2002, 2010). *La apa Vavilonului* (1999, 2001, 2008, 2010) este una dintre cele mai importante scrieri memorialistice de exil. Eserile sale politico-istorice au fost antologate în volumul *Etica neuitării* (2008). Cele șase volume de *Jurnale*, publicate în timpul vieții (2002–2006), au fost urmate de ediția postumă, într-un volum, intitulată *Jurnal esențial* (2010) și de *Jurnal inedit*, 2001–2002 (2014). În 2014 a apărut și *O istorie a literaturii române pe unde scurte, 1960–2000* (antologia celor mai importante texte ale autoarei despre literatura română sub comunism). Monica Lovinescu a scris primul roman distopic din literatura română, *Cuvântul din cuvinte*, și este de asemenea autoarea unui volum de *Întrevederi cu Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Ștefan Lupașcu și Grigore Cugler* (1992).

**MONICA
LOVINESCU**

**O ISTORIE A
LITERATURII
ROMÂNE
PE UNDE
SCURTE**

1960–2000

Ediție îngrijită și prefață
de Cristina Cioabă

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului literar.

Redactor: Cătălin Cioabă
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

© HUMANITAS, 2014, 2023

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Lovinescu, Monica

O istorie a literaturii române pe unde scurte: 1960-2000 / Monica Lovinescu;

ed. îngrijită și pref. de Cristina Cioabă. – București: Humanitas, 2023

Index

ISBN 978-973-50-7845-4

I. Cioabă, Cristina (ed.; pref.)

821.135.1.09

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723 684 194

LITERATURA ROMÂNĂ ÎNTRE ETIC ȘI ESTETIC

de Cristina Cioabă

„... în România postdecembristă,
s-ar părea că uităm înainte de a ne fi adus aminte.“

—Monica Lovinescu

În 1993, când spunea aceste vorbe, Monica Lovinescu încă mai spera că nu vor deveni profetice. Zece ani mai târziu, în 2002, constata însă cu amărăciune că, într-un peisaj intelectual cuprins de amnezie, memoria era cu totul „alungată din cetate“. Astăzi uitarea pare să fi acoperit până și aceste amare constatări. Totuși, dincolo de vacarmul nepăsării locvace, se disting și voci care dezic această tristă profecție. Au apărut în ultimii ani câteva cărți¹ care duc mai departe ideile și mai ales spiritul liber pe care Monica Lovinescu l-a cultivat prin scrierile și prin viața sa. Acest spirit se regăsește deopotrivă în atitudinea unor intelectuali de marcă, pentru care „etica neuitării“ constituie fermentul propriei creații². Există așadar o continuitate, pe care și volumul de față vrea s-o afirme. Căci, așa cum spunea Monica Lovinescu, memoria este „piatră de temelie și dănuire“.

Începând din anii '60, prin intermediul emisiunilor transmise de postul de radio Europa Liberă (*Teze și antiteze la Paris, Actualitatea culturală* sau *Povestea vorbei*), publicul larg din România, privat de libertățile elementare, avea acces la informația culturală de ultimă oră, atât internă, cât și internațională, însoțită de comentarii de cea mai bună calitate. Mesele rotunde și dezbaterile ofereau spectacolul unui schimb liber de idei, în condițiile în care intelectualitatea românească era, prin forța împrejurărilor, cu totul desincronizată în raport cu fluxul culturii și civilizației europene: „Înțarcuit de propagandă, izolat de dezbaterile

1. Este vorba despre antologia editată de Vladimir Tismăneanu, *Etica neuitării* (Humanitas, 2008), dar și de alte apariții precum: Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, *Scrisori către Monica* (Humanitas, 2012, ed. de Astrid Cambose), Angela Furtună, *Monica Lovinescu. Est-etica. Geneze* (Ed. Vinea, 2012), Iulia Vladimirov, *Monica Lovinescu în arhivele Securității* (Humanitas, 2012).

2. Cărți precum *Dragul meu turnător* de Gabriel Liiceanu (Humanitas, 2013) sau *Diavolul în istorie. Comunism, fascism și câteva lecții ale secolului XX* de Vladimir Tismăneanu (Humanitas, 2013) sunt străbătute de fiorul acestei etici recuperatorii.

reale ale culturii contemporane, scriitorul român este mai mult decât o rudă săracă a literaturii din restul lumii: se află într-un fel de carantină a falselor probleme, a falsei realități, mimează înfruntarea de idei, e obligat la un straniu joc de-a v-ați ascunselea cu contemporaneitatea, la care privește prin gaura cheii: ușa nu se deschide niciodată total.¹

Vocile care răzbăteau de dincolo de Cortina de Fier, chiar bruiate fiind, restabileau un echilibru: făceau dreptate celor marginalizați, spuneau adevărul, salvau oameni și cărți. Emisiunile Monicăi Lovinescu și ale lui Virgil Ierunca au devenit, cu vremea, un adevărat pol de putere – ele influențau nu doar viața culturală, ci și deciziile politice, căpătând astfel un soi de aură mitică.² Ca și cum ar fi împlinit un testament nescris al tatălui său, Monica Lovinescu reînființează, pe *unde scurte*, un nou cenaclu literar: aici se citește ceea ce în țară era interzis, aici sunt apărați cei nedreptățiți, aici dezbaterile de idei este autentică. Iar, dacă în salonul cenaclului Sburătorul, patronat de criticul E. Lovinescu, încăpeau uneori chiar și 40 de persoane, în salonul deschis „pe unde scurte” a încăput o întreagă țară. Și care scriitor român „n-a dorit să-și confrunte opiniile cu ale ei, ori să fie omologat de ea”?³

După 1989 s-a putut observa însă o nejustificată reținere, mai cu seamă în lumea literară, față de așa-zisa intransigență etică pe care autoarea ar fi profesat-o în câmpul literaturii. O astfel de reacție disimulată, în mare măsură, resentimentul aceluia despre care Monica Lovinescu afirmase că, sub scutul autonomiei esteticului, s-au instalat într-o discretă relație cu puterea politică nou instalată – o putere care își conserva vechile practici în spatele așa-zisei democratizări. Dar era vorba, deopotrivă, și despre reacția aceluia care încercau și încearcă încă să minimalizeze efectele dezastruoase ale totalitarismului comunist atât asupra trecutului, cât și asupra prezentului.

Așa se face că autoarei i-au fost recunoscute mai cu seamă merite de ordin moral în lupta împotriva regimului comunist, dar s-au emis rezerve

1. Monica Lovinescu, *Seismograme / Unde scurte II*, Humanitas, București, 1993, p. 221.

2. „Efectul emisiunilor noastre disproporționat. [...] Rezumând acest prestigiu «mitic» butada lui Imre Toth: V. și cu mine suntem... proba existenței lui Dumnezeu. Doi oameni restabilind «binele» împotriva unui întreg stat organizând răul” (Monica Lovinescu, *Jurnal esențial*, p. 67).

3. „Noi toți am ascultat-o cu sfințenie, vreme de treizeci de ani, de două ori pe săptămână, comentând cărți și evenimente culturale. Un cronicar literar devenit legendă vie. [...] Cine dintre noi n-a simțit asta? Și, apoi, cine n-a dorit să-și confrunte opiniile cu ale ei, ori să fie omologat de ea” (Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, p. 1206, Paralela 45, București, 2008).

serioase cu privire la judecățile ei critice. I s-a reproșat intruziunea eticului în judecarea creațiilor artistice, faptul că și-a construit întregul edificiu critic în jurul principiului hermeneutic cunoscut sub numele de *est-etică*. Fracturând acest cuvânt, autoarea a obținut un concept operant într-un spațiu și într-un timp determinate istoric. Ruptura nu exclude însă sensul cuvântului ca întreg, ci atrage atenția asupra scindării pe care o produce în conștiința artistică un sistem totalitar. Orice produs cultural din această perioadă nu mai poate fi corect receptat fără a identifica mecanismele ideologice care l-au predeterminat: „Doar sub totalitarismul comunist, scriitorul a fost supus acestei încercări supreme: turcirea cuvântului, adică a instrumentului său de expresie. Prea puțin ne interesează că Villon a furat, sau poate chiar a ucis: doar pata de sânge intelectual atârână greu în această balanță a conștiinței, în care un talger aparține esteticului, altul eticului.“¹

Or tocmai introducerea unui astfel de concept în judecata de valoare reprezintă elementul de originalitate în opera Monicăi Lovinescu. El constituie totodată fundalul revelator care, asemenea hârtiei de turnesol, face vizibil mecanismul complex al creației literare într-o epocă în care criteriile receptării nu funcționau normal: literatura fie dispărea sub ghilotina realismului socialist, fie încerca să supraviețuiască atacului cenzurii, părând a fi ermetică, încifrată sau experimentală, în realitate însă vrând să păstreze o minimă relație cu adevărul istoric.

Teza atingerii dintre etic și estetic și a condiționării lor reciproce pare să introducă criterii extraestetice în judecarea operei literare. Or, cum bine știm, „autonomia esteticului“ fusese marea cucerire a criticii literare promovate de Maiorescu și, apoi, de E. Lovinescu. Relansarea problematicii etice în judecata de valoare a creației artistice poate părea de aceea un regres, o formă de impurificare a actului critic. Însă, să nu uităm, este vorba despre producția culturală dintr-o epocă determinată – una extremă, în care, de pildă, plagiatul a fost la un moment dat omologat ca tehnică literară.² În condițiile în care ideologia produsese, într-o primă fază, modelul realismului socialist, din a cărui matriță n-a ieșit vreo

1. Monica Lovinescu, *op. cit.*, p. 320.

2. E vorba despre plagiatul lui Eugen Barbu din *Incognito III*, sau despre cel al lui Ion Gheorghe după Lao Zi. Aceștia încercau să scape de acuzații spunând că nu e vorba de plagiat, ci de tehnici de creație de tipul colajului suprarealist. „Printre moravurile sui-generis introduse în viața literară din România, plagiatul asigurat de impunitate ocupă un loc central. De la o psihologie a plagiatului s-a trecut la un soi de sociologie a plagiatului, instalată ca *metodă de creație locală*“ (Monica Lovinescu, *Posteritatea contemporană. Unde scurte III*, Humanitas, București, 1994, p. 281).

operă literară de valoare, iar, apoi, pe fondul unei relative liberalizări, cenzura și autocenzura funcționau ca frâne ideologice, principiul etic vine să despărță valoarea de surogat, scrierea originală de plagiat. De altfel, chiar și pentru scriitorii talentați, problematica etică nu poate fi exclusă, nici chiar atunci când este promovată în mod radical autonomia esteticului. Pentru că însăși „evaziunea estetică” disimulează, de fapt, o atitudine etică, un refuz al înregimentării.

De aceea, recuperarea acestei voci lucide, care ne restituie o perspectivă pur și simplu normală asupra literaturii noastre postbelice, se impune cu atât mai mult cu cât Monica Lovinescu și-a câștigat pe deplin dreptul la posteritate. În linia acestei recuperări se înscrie și volumul de față, care antologhează cele mai importante texte ale autoarei despre literatura română sub comunism. Ele au fost puse sub acest titlu nu numai pentru că, în ansamblu, alcătuiesc o adevărată istorie literară, ci și fiindcă aduc o necesară reparație: dintre istoriile literare care au apărut în ultimii ani la noi, lipsea tocmai aceea care a fost scrisă în timp real, aproape simultan cu apariția cărților comentate. E, în definitiv, singura istorie literară care a avut privilegiul de a putea spune adevărul, într-o epocă în care a-l rosti constituia un delict major. De ce *O istorie...* și nu *Istoria...*? Tocmai pentru a sublinia un aspect pe care Monica Lovinescu îl amintea: textele sale nu surprind întregul peisaj literar, dat fiind că, la Europa Liberă, lui Virgil Ierunca îi reveneau comentariile despre poezie și eseuri filozofice¹, autoarea oprindu-se mai ales asupra prozei și criticii literare. Alte absențe se explică prin faptul că despre o serie de cărți s-a discutat în cadrul unor mese rotunde sau în dialog direct cu autorii.

Organizarea textelor selectate a urmărit să ofere o imagine cât mai clară asupra fenomenului literar surprins de Monica Lovinescu. Așa cum se știe, cronicile publicate în cele șase volume de *Unde scurte*, rostite mai întâi la microfonul Europei Libere (excepția o constituie *Diagonale*² – ultimul volum al autoarei, alcătuit din texte selectate din presa de după 1989, mai cu seamă cele publicate în rubrica cu același nume din *România literară*) au fost structurate după principiul *jurnalului indirect*: fiecare text avea, în loc de titlu, chiar data la care a fost rostit! Titlurile propriu-zise se regăsesc doar la final, în tabla de materii, de unde le-am

1. O parte dintre acestea au fost publicate ulterior la Editura Humanitas: Virgil Ierunca, *Românește* (1991), *Subiect și predicat* (1993), *Dimpotrivă* (1994), *Semnul mișării* (1995).

2. Monica Lovinescu, *Unde scurte (I–VI)*, publicate între 1990 și 1996, *Diagonale* (2002), Humanitas, București.

preluat în volumul de față. Autoarea a urmărit să ofere o panoramă a vremurilor așa cum au fost și așa cum ea însăși le-a trăit, fiind, după cum mărturisește, mai ales în planul conștiinței, pe deplin implicată. În selecția făcută am păstrat criteriul cronologic, însă l-am subordonat criteriului tematic.

Astfel, volumul este alcătuit din trei părți, fiecare parte fiind, la rândul ei, organizată în subcapitole, pentru a oferi astfel cititorului atât o imagine sincronică, cât și una diacronică asupra epocii. Prima parte adună laolaltă articolele care scot la iveală relația cu totul specială dintre ideologie și cultură, deoarece aici se află cheia înțelegerii corecte a ceea ce s-a întâmplat în literatura noastră postbelică: de la realismul socialist al anilor '50, trecând prin liberalizarea ce promitea un nou început în anii '60, până la Tezele din iulie (1971), care promovau reîntoarcerea la vechile dogme staliniste. Monica Lovinescu citește toate documentele de partid și le analizează, scoțând la lumină felul în care se țesea o relație de intercondiționare între directivele politice și literatură. Chiar dacă Tezele din iulie nu au fost integral puse în practică, scriitorii reacționând pentru prima dată solidar împotriva revoluției culturale de influență maoistă pe care Ceaușescu voia s-o impună, anii care au urmat au fost dominați de dictatura ceaușistă, care și-a pus amprenta de caricatură asupra întregii vieți culturale.

Rezistența prin cultură a constituit, în viziunea autoarei, „originalitatea cazului românesc în contextul european dominat de insurgență – Rusia samizdatului, Cehoslovacia Cartei '77, Polonia K.O.R.-ului și Solidarność-ului“. Această formă de supraviețuire a dus, în perioada liberalizării (1961–1971), la apariția unei literaturi de valoare, ce respecta însă „tabuurile esențiale: procesele, închisoarea, colectivizarea, Canalul“, iar ulterior, după Tezele din iulie, la crearea unui stil literar aluziv și, inevitabil, a unui cititor ce știa să deslușească sensurile „printre rânduri“. Însă pentru cititorul de azi această „literatură a făcutului cu ochiul“ rămâne ilizibilă și obscură.¹ Pe de altă parte, în epocă, aluzia, încifrarea, ermetismul devin capcane atât pentru cenzura care, obișnuită cu rețetele simple, situațiile schematice și clișeele de limbaj ale realismului socialist, „se

1. „În romanele *făcutului cu ochiul* cititorul este invitat, elegant și cu talent, să completeze ceea ce nu este scris, să repare omisiunile, să întărească epitelele, să se dedea la un fel de cuvinte încrucișate ale simulării. Un joc prețios pentru contemporani, dar neinteresant pentru cititorul viitorului, dezbărat de o astfel de gimnastică a aproximației“ (Monica Lovinescu, *Seismograme. Unde scurte II*, Humanitas, București, 1993, pp. 221–222).

simte pierdută în acest clar-obscur“ și taie la întâmplare, cât și pentru scriitorul, tot mai vigilent, care se autocenzurează. Se creează astfel un adevărat cerc vicios.

Monica Lovinescu identifică, în profunzime, cauzele acestui fenomen: pentru ideologia comunistă, cuvântul are o forță magică – „el nu exprimă obiectul, el este obiectul“ –, iar a dispune de această forță a fost una dintre prioritățile regimului. Uzurparea libertății de expresie s-a realizat printr-o „tehnică de argățire“ a cuvântului și, inevitabil, prin „arendarea atitudinii“, fenomene care au erodat însăși valoarea estetică a operelor literare. Astfel, orice demers hermeneutic în spațiul literaturii acestei epoci nu se poate realiza adecvat fără a opera în prealabil cu principiul etic, singurul care poate detecta impurificările conștiinței creatoare:

„În totalitarismul din secolul XX, scriitorului i s-a cerut însă să păcătuiască *prin* și *cu* instrumentul lui de creație: cuvântul. Adevăratul păcat – ca și adevărata răspundere – a unui scriitor se săvârșește împotriva cuvântului și în funcție de el. Scriitorul a fost împins (în momentele cele mai grave, obligat) să mintă, să scrie ceea ce nu credea, să descrie ceea ce nu vedea. Să înlocuiască realitatea, desfigurând-o și umilind-o, prin ideologie. Atâtea tone de cărți mângălite de minciună au fost aruncate, aproape imediat ce au fost scrise, în crematoriile uitării, încât scriitorii, cei hotărâți să colaboreze mai departe cu minciuna, au găsit, în general după ce perioadele de teroare pură încetaseră, un alt subterfugiu: să pună cuvântul să mintă mai ales la gazetă, în perisabil, și să nu accepte domnia acestei minciuni în operă. Pe de o parte deci articolul de ziar prin care dai cezarului mai mult decât îi aparține, pe de altă parte cartea unde minciuna să nu fie sau să fie cât mai puțin privilegiată. Numai că penița rămânea aceeași: cu o singură cerneală (de fapt, o singură conștiință) nu poți obține două culori diferite ale scrișului. Și am asistat la un fenomen neașteptat, simplu ca morala unei fabule: operele – chiar așa păzite, privilegiate în această imposibilă dedublare – s-au ofilit din punct de vedere estetic, pentru că erau rezultatul unei sfidări a eticii. Pentru scriitor, în orice caz, la început a fost Cuvântul, și respectarea lui e primul dintre comandamente. Încălcarea se plătește – cel mai adesea – cu ne-perenitatea operii.“¹

Rezistența prin cultură reprezintă de fapt o rocadă între etic și estetic. Construirea unui limbaj artistic ce boicotează realitatea istorică a

1. Monica Lovinescu, *Posteritatea contemporană. Unde scurte III*, Humanitas, București, 1994, p. 340.

avut drept consecință, mai ales în poezie, atingerea vechiului ideal al unui modernism pur, epuizat între timp în literatura europeană. Însă asta a însemnat, pentru cei ce mizau pe o astfel de puritate estetică, și asumarea implicită a unei atitudini etice, insuficientă totuși pentru a face ca literatura română să treacă pragul propriei limbi. Problema universalității i-a frământat mult pe scriitorii vremii, dar a preocupat deopotrivă și regimul, care încerca să exporte o imagine valabilă despre sine. Care era rețeta succesului în afara granițelor? Monica Lovinescu răspundea acestor neliniști arătând pur și simplu către cei care se bucurau de traduceri și de elogii în Occident. Modelul absolut – Soljenijțin. Adică disidentul. Rețeta lui – adevărul spus în pofida oricăror consecințe, adică rețeta etică.

Primul scriitor român care și-a asumat acest risc până la capăt a fost Paul Goma. El a cunoscut de altfel și celebritatea. I-au mai urmat câțiva, printre care se numără Dorin Tudoran, însă fără a se crea vreo solidaritate de grup. Disidența românească „a fost mereu solitară“ și a sfârșit, cel mai adesea, în exil. Scriitorii români, în marea lor majoritate, au preferat celebritatea locală și privilegiile unei aparente libertăți în interiorul breslei. Cei talentați au lucrat mai departe la „cizelarea cuvântului“. Ceilalți s-au înregimentat în grupul neoprotocronist care își distila frustrările în veninul injuriei, al atacului la persoană, al denunțului. Astfel, rezistența prin cultură a luat și forma luptei interne care a consumat multă energie, a sufocat destule talente și a epuizat energia necesară unei rezistențe reale împotriva regimului.

Meandrele acestor vremuri sunt descrise, analizate și decriptate cu deosebită finețe de Monica Lovinescu în paginile dedicate relației scriitorilor cu ideologia, a căror importanță în construcția acestui antologii mi se pare decisivă. Celelalte două părți ale volumului fac referire la autorii care s-au afirmat și la cărțile care au apărut de-a lungul celor aproape 40 de ani pe care Monica Lovinescu i-a reflectat în cronicile sale. Capitolul „Prozatori și poeți“ cuprinde cele mai importante nume ale literaturii vremii, de la G. Călinescu până la Mircea Cărtărescu, ponderea prozatorilor fiind, așa cum am spus deja, cu mult mai mare decât cea a poezilor. După 1989, cronicile se vor focaliza mai cu seamă pe literatura de memorii și de recuperare a experienței totalitare. Cât privește capitolul „Critici și esești“, delimitarea s-a făcut doar între cele două categorii de autori. Secțiunea dedicată lor scoate la lumină o zonă extrem de marginalizată a culturii, cea a dezbaterii de idei. În condițiile în care

filozofia nu putea fi decât marxistă, circulația ideilor a fost nevoită să devieze pe căi lăturalnice, furișându-se în paginile de critică, de teorie literară sau de eseu.

Ceea ce izbește la lectura acestor cronici, făcute *la cold*, este formidabila intuiție critică a autoarei, concretizată într-un stil care seamănă cu arta spadasiilor: precizie și agilitate, echilibru și forță, delicatețe și incisivitate, talent și tactică. Monica Lovinescu are darul formulei memorabile, redă idei dificile într-un formă accesibilă, scrie cu nerv, surprinde esențialul și reușește să-l formuleze limpede și nuanțat. Aprecierile ei critice au instituit la vremea respectivă adevăratul canon literar, dar rămân și astăzi la fel de actuale. Deși își neagă poziția de critic literar, ea o slujește în cel mai înalt grad: fără pretenții, dincolo de orgolii, în numele unui singur ideal – cel al adevărului. Iar adevărul este rostit fără a fi „pus la plural“, adică diluat până la dispariție. Rostindu-l, ea exclude totodată, cu tact, orice posibilitate de a fi transformat într-un cap de acuzare pentru cei din țară: „Sunt obligată să respect un anume cifru al prudenței. Și atâta timp cât literatura în România se va traduce și într-o fișă de poliție, așa va trebui să fie. Altfel, printr-o limpezire prea deplină a situațiilor și a textelor, devii complicele involuntar al dosarului pe care îl are fiecare scriitor, fiecare om, în celula ceva mai aerisită a României, dar din care n-au dispărut toate zăbrelele. Ci doar unele au mai ruginit.“¹

Dimensiunea tactică a cronicilor, care seamănă cu un fel de cântărire farmaceutică a tuturor nuanțelor („a drămui fiecare cuvânt, a ezita în fața unei virgule, a șterge un semn de exclamare prea evident“) presupune o tehnică a argumentației care inculpă sistemul, apărând victimele. Monica Lovinescu știa că o simplă cronică radiofonică putea salva o viață sau o carte, așa cum s-a întâmplat adesea. Pe de altă parte, nici o viață nu trebuia pusă în primejdie. Scriitorii cu care se întâlnea la Paris deveneau automat „clandestini“, secretul întâlnirilor era păstrat cu strictețe. Disidenții erau sprijiniți nu doar cu vorba, ci și cu fapta, iar, uneori, ca în cazul Goma, și cu viața.²

1. Monica Lovinescu, *Unde scurte I*, „Cuvânt înainte“, Humanitas, București, 1990, p. 7.

2. Este vorba despre atentatul pus la cale împotriva Monicăi Lovinescu în 1977, când Goma sosea la Paris ca exilat. Înainte de plecare i se spusese că va primi un semn care să-i arate că „brațul Securității este lung“. Acest semn a fost chiar atentatul.

Nici după 1989, în ciuda deziluziilor profunde, Monica Lovinescu nu s-a resemnat, ci a pledat, cu îndoită înverșunare, adesea radicalizându-și poziția, pentru cultivarea memoriei. De aceea, interesul autoarei se va îndrepta acum asupra cărților care ne restituie trecutul, nu prin mijloace ficționale, ci mai ales prin formula memorialistică, care poate părea un exercițiu literar naiv, însă cu beneficii incalculabile în planul recuperării unui timp care, folosind vorbele lui Annie Bentoiu, *ni s-a dat*, dar care totodată „ne-a fost luat“.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Acest volum a fost alcătuit pe baza textelor de cronică radiofonică publicate de Monica Lovinescu între 1990 și 1996, la Editura Humanitas, sub titlul generic *Unde scurte: Jurnal indirect – Unde scurte I* (1990), *Seismograme* (1993), *Posteritatea contemporană* (1994), *Est-etice* (1994), *Pragul* (1995), *Insula șerpilor* (1996). O parte dintre cronicile cuprinse în *Insula șerpilor*, cele de după 1992 – anul închiderii studioului de la Paris al Europei Libere –, au fost publicate în presa literară din România (*Revista 22*, *Viața Românească*, *Vatra*). De asemenea, au fost antologate cronici din volumul de articole *Diagonale*, apărut în anul 2002, tot la Editura Humanitas. Selecția de față a urmărit constituirea unui corpus de texte care să ofere, împreună, o imagine panoramică asupra literaturii române din perioada comunistă.

Organizarea s-a făcut urmând principiul cronologic, folosit de autoare în alcătuirea volumelor amintite (la finalul fiecărui text e menționată data la care a fost citit la radio sau publicat în presă). Însă l-am inclus într-o viziune tematică, specifică unei istorii literare, astfel încât a prevalat organizarea pe capitole și subcapitole, ale căror titluri îmi aparțin, dar care au fost firește inspirate de sintagme ale autoarei. Cartea are trei părți: prima dintre ele, „Scriitorii și ideologia“, cuprinde comentarii cu referire la acele categorii de scriitori pe care Monica Lovinescu îi numea „denunțatori“, „poeți de curte“, „compromiși“, dar și la aceia care au „rezistat prin cultură“ sau la puținii „disidenți“. În partea a doua, intitulată „Prozatori și poeți“, am grupat textele după autorii la care fac referire, dar am operat, minimal, și cu criteriul tematic al împărțirii în generații (în subcapitolele „Prelungiri – Generația pierdută“, „Noua literatură“, „Restituiri. Memorie și memorii“). În cea de-a treia parte, „Critici și esești“, împărțirea tematică vizează doar cele două categorii de scriitori.

Au fost preluate notele de subsol ale autoarei, marcate cu numere, în vreme ce notele editorului au fost indicate prin asterisc.

C.C.

**O ISTORIE A
LITERATURII
ROMÂNE
PE UNDE
SCURTE
1960-2000**

I. SCRITORII ȘI IDEOLOGIA

IDEOLOGIA

CARAGIALE ȘI COMEMORĂRILE CU FOARFECA

În mai toate comemorările, prin care Republica Populară Română își caută strămoși iluștri tocmai printre marii scriitori, a căror operă stă de-a curmezișul ideologiei actuale, impostura se dezvăluie, iritantă, stăpânitoare. Comuniștii nu ard în autodafee publice cărțile ce li se par primejdioase; ei se vor mai abili: punctele de suspensie înlocuiesc rugul și-l ascund. Dar pentru ca sistemul punctelor de suspensie, al foarfecelor sfârtecând, să fie operant, trebuie mai întâi ca textele integrale să fi dispărut. De abia instalat la putere în România, partidul comunist a pornit să curețe terenul, pregătind impostura ulterioară. Mulți dintre noi au avut în mâini volumul *Publicații interzise până la 1 Mai 1948**, publicat la București în 1948. Un exemplar al acestui copios volum de 522 de pagini, cuprinzând 8000 de titluri, există și în Occident, fotocopii după unele pagini au apărut în ziare pariziene și, recent, profesorul Marcel Fontaine l-a analizat în cartea sa intitulată *La République Populaire Roumaine contre la culture française*. Ministerul de Interne care conducea această operație „culturală“ trimisese și mai înainte circulare bibliotecilor și librăriilor, prevăzând scoaterea din comerț a numeroase categorii de cărți. În circulare, ca și în volum, procedul era același: sub învinuirea de fascism, cosmopolitism și alte „isme“, erau condamnate la un rug invizibil toate cărțile care-i puteau stingheri pe comuniști. Printre ele, încă de pe atunci, foarte multe ediții de clasici: Eminescu, îndeosebi.

A doua fază a operației avea să fie pusă sub semnul ipocriziei. Rezultatul îl avem acum cu toții sub ochi, ori de câte ori răsfoim operele „complete“ ale vreunui clasic. Retragera din comerț și din bibliotecă a operelor

* În iunie 1948, Ministerul Artelor și Informațiilor scoate de sub tipar broșura de uz intern *Publicații interzise până la 1 mai 1948*. Volumul cuprinde toate titlurile de cărți interzise după 23 august 1944: 8000 de titluri, cărora urmau să li se adauge, prin suplimente publicate în perioada următoare, încă 2000.

lui Eminescu, în toate edițiile anterioare luării puterii de comuniști, a îngăduit suprimarea *Doinei* și a tuturor articolelor politice, îndreptate împotriva Rusiei, printre care faimosul ciclu consacrat drepturilor românești asupra Basarabiei, din 1878, în *Timpul*. Academia R.P.R. publică pe Bălcescu împănate cu puncte de suspensie; comparând cu textul original, se poate lesne constata cum aceste puncte de suspensie înlocuiesc pur și simplu toate diatribele împotriva Rusiei, și îndeosebi acele fraze profetice prin care Bălcescu prevedea că imperialismul moscovit avea drept scop transformarea țărilor din răsărit în „sateliți” ai Rusiei (expresia este a lui Bălcescu). Sistemul, odată verificat, este pus în aplicare pe scară largă. În ediția reperistă a *Vieții lui Ștefan cel Mare*, Sadoveanu suprimă el însuși din propriul său volum toate referirile la Dumnezeu și la Basarabia. Cuvântul „Basarabia”, cuvânt ce frige, cuvânt de pacoste și de infern în R.P.R. dispăre, tot cu puncte, puncte, și din *Descrierea Moldovei* a lui Cantemir, în ediția pentru școlari, din 1961. Delavranca este și el supus foarfecelor. Și Caragiale. Și atâția alții.

Cei ce nu suferă această tortură a denaturării prin omisiune sunt pur și simplu izgoniți din actualitate. Mereu atacați, scrierile lor nu mai circulă și nu pot fi consultate decât de privilegiații cu buletine speciale la Academie sau prin biblioteci. Un exemplu: Maiorescu. În felul acesta, toată literatura română dinainte de 1945 se împarte în două categorii: irecuperabilii și anexații. Și nu știm, în definitiv, care e soarta cea mai jalnică. A scriitorilor cu operele îngropate sau a celor care sunt puși să spună, cel mai adesea, contrariul a ceea ce au spus cu adevărat? S-ar putea, totuși, ca procedeul anexării și răstălmăcirii să se dovedească cel mai primejdios pentru regim: punctele de suspensie provoacă imaginația mai mult decât o sting, și diversele învăluri prin explicații tendențioase – prefețele și studiile dirijate – nu izbutesc totdeauna să înăbușe vocea autentică a unui scriitor. Ipocrizia ridicată la rangul de rațiune de stat și de cultură biruie cu greu pe timp îndelungat. Deocamdată însă, ne aflăm în plină perioadă de dominație a imposturii. Tăcută sau zbâr-năitoare, după moment. Foarte zgomotoasă în vara aceasta, cu prilejul comemorării celor 50 de ani de la moartea lui I.L. Caragiale. Tocmai această comemorare ne-a dus din nou cu gândul la punctele de suspensie. În cazul dramaturgului, ele nu sunt, altminteri, de ajuns pentru a epuiza impostura. Desigur, s-a suprimat, ani de zile, cu grijă, din opera sa, *Boborul*, sau continuă să fie eliminate articolele din faza junimistă și conservatoare, printre care unele deosebit de grăitoare, ca acel *Nihil sine Deo*, în care Caragiale se dovedește a fi tot atât de promonarhic, pe cât

se străduiesc criticii săi actuali să-l facă de antimonarhic; desigur, se taie chiar din celebrul 1907 pasajele care nu se încadrează în optica actuală; desigur, punctele de suspensie joacă un rol determinant și în anexarea lui Caragiale. Dar scrierile ce rămân nevătămate, și îndeosebi comediile sale, sunt atât de grăitoare, încât a încerca să-l transformi pe creatorul lui Rică Venturiano, Cațavencu sau Conu Leonida într-un premergător al vremurilor de față este o întreprindere ce depășește ridicolul, spre a atinge burlescul.

Comemorarea aceasta ne mai îndeamnă la o constatare: pentru oficialitatea de la București umorul, ca și curajul, nu pot fi decât retrospective.

Despre curajul retrospectiv, la care comuniștii îndeamnă pe scriitori, dovezile sunt multiple, dacă n-ar fi să luăm decât bogata literatură despre 1907, semnată de scriitori care mai înainte de actualul regim nu scriseseră nici un rând despre răscoala țărănească și căroră curajul le-a sosit odată cu comanda. Când trebuie înfierată stăpânirea din 1907, cu toții sunt, natural, viteji. Când însă astfel de revolte se produc în România de azi, ei amuțesc cu totul. Curajul retrospectiv domină în tot ce se scrie azi în țară. Există vreun scriitor care, de voie și cel mai adesea de nevoie, să nu atace stările de lucruri din trecut? Bineînțeles că nu. Există însă vreunul care să poată ataca stările de azi? Curajul la comandă, curajul răsplătit, curajul fără risc, reprezintă, desigur, una din trăsăturile dominante ale „literaturii“ actuale.

Cu umorul, lucrurile se complică. Nu că diverșii responsabili culturali n-ar vrea să vadă născându-se o literatură de umor privind trecutul și numai trecutul. Dar, în același timp, ideologia comunistă nu admite decât un umor ofensiv, dirijat, aspru, fioros. Umorul însă nu se poate dezvolta cu biciul alături; s-ar spune că are nevoie – chiar atunci când este ofensiv – de o anumită zonă de gratuitate, de disponibilitate și, până la urmă, de existența unei bune dispoziții inițiale: categorii de neîntâlnit într-un astfel de regim. Îndemnul la râs nu provoacă râsul, îl anulează cele mai adesea. Așa încât, chiar în cazul în care râsul este încurajat oficial, el îngheață pe buze, transformându-se, înainte de a se fi născut, într-o satiră rece, laborioasă, didactică. Aceasta, în ce privește trecutul. Râsul mai este recomandat și pentru evenimente actuale, cu condiția ca ele să se petreacă la „imperialiști“. Intenția politică, pedagogică, îl curmă și de data aceasta. Pentru prezentul local, el este, bineînțeles, interzis, acordându-se dreptul doar la mici împunsături pentru metehne cu totul secundare. Împunsătura poate să provoace iritare, în orice caz nu voie

CUPRINS

Literatura română între etic și estetic de Cristina Cioabă 5
Notă asupra ediției 15

O ISTORIE A LITERATURII ROMÂNE PE UNDE SCURTE

I. SCRIITORII ȘI IDEOLOGIA

Ideologia

Caragiale și comemorările cu foarfeca 21 | Tezele din iulie 26 | Adevărurile de export 29 | Universalitatea ca iluzie 31 | O aniversare a lui G. Călinescu 33 | Scriitorii la Congresul Educației Politice 36 | Posteritatea contemporană 38 | Concepția lui Ceaușescu despre cultură 42 | Albanizarea culturii după consfătuirea de la Mangalia 45 | Noua Dreaptă de la București 48 | Textualismul socialist 53 | Textualismul protocronist 58 | De vină este „interbelicul“ 62

Denunțatori. Poeți de curte. Compromiși

Mihai Beniuc la avangarda poliției 66 | Zaharia Stancu la Moscova 69 | Noua gardă a compromisului 72 | Ion Negoïtescu sub proiectorul lui Ion Dodu Bălan 76 | E vina crizismului? 79 | A. Păunescu și demagogia cea de toate zilele 82 | Plecăciunea la Curte 88 | Scriitorul și Canalul 94 | Vadimita cronică 98

Rezistența prin cultură

Adevărul la Curte: Conferința scriitorilor români 104 | Există o problemă de generații în România? 109 | Cenzura contestată la București 111 | Asaltul umbrelor 112 | Evazionismul 119 | Criticofobia 121 | [Reacții ale scriitorilor la Tezele din iulie] 124 | Scriitorii și privilegiile 139 | Conferința națională a scriitorilor 142 | Condiția scriitorului 145 | Pe marginea Colocviului de critică și istorie literară 147 | Uniunea Scriitorilor și plagiatul lui *Incognito III* 151 | Conferința scriitorilor și *obsedantul prezent* 153 | *Secolul 20* după două decenii 155 | Plagiatul lui Ion

Gheorghe dezvăluit de Dorin Tudoran 159 | Poemele post-cenzurate ale Anei Blandiana 163 | Discuții în jurul lui C. Noica 164 | Avatarurile *Vieții Românești* 169 | Literatura română nedreptățită? 172 | Memorie și memorii 177 | Sindromul motanului Arpagic 181 | Scriitori în involuție 184 | *Delirul* lui Marin Preda recenzurat 187 | Clandestinii 191

Disidența

[„Dosare“ ale interdicției] 194 | Protestul lui Paul Goma la Uniunea Scriitorilor 199 | *Carta Goma* '77 200 | *Le tremblement des hommes* 204 | Puterea și scriitorii 207 | Cazul Dorin Tudoran 211 | La vatră și la tăcere 214

II. PROZATORI ȘI POEȚI

Prelungiri. Generația pierdută

G. CĂLINESCU

Un roman al ambiguității – *Scrinul negru* 221

TUDOR ARGHEZI

Osanale potrivite 224

GEORGE BACOVIA

Bacovia într-o posteritate abuzivă 227

ION BARBU

Ion Barbu – prozator 229

ION VINEA

La moartea lui Ion Vinea 232

AL. PHILIPPIDE

Al. Philippide *închide* o fereastră 235

CONSTANTIN TONEGARU

Amintirea lui C. Tonegaru 239 | Al doilea debut 242

GELLU NAUM

Zenobia 244

NICHIFOR CRAINIC

O moarte cenzurată 249

VICTOR EFTIMIU 252

EUGEN JEBELEANU

Hanibal sau despre trezirea lui Eugen Jebeleanu 255

ION CARAION

Dimineața nimănui 258 | Ion Caraion în căutarea timpului pierdut 261

Noua literatură

EUGEN BARBU

Groapa la Paris 264

ZAHARIA STANCU

Zaharia Stancu fără „sandale de aur“ 268

MARIN PEDA

Moromeții II 270 | *Intrusul* 275 | *Tatăl și fiul – Marele singuratic* 279 | *Delirul* 281 |
Cel mai iubit dintre pământeni 286

MARIN SORESCU

Doi scriitori autentici 294 | *Iona* 297 | *Există nervi* 299

ȘTEFAN BĂNULESCU

Cartea de la Metopolis 302

IOAN ALEXANDRU 304

D.R. POPESCU

Deplasarea raiului: *F* 307

FĂNUȘ NEAGU

Îngerul a strigat 312

NICOLAE BREBAN

Universul anchetei – *Animale bolnave* 313 | *Bunavestire* 314

MATEI CĂLINESCU

Un profet modern. *Zacharias Lichter* 317

BUJOR NEDELCOVICI

Ultimii 319

SORIN TITEL

Lunga călătorie a prizonierului 321 | *Clipa cea repede a lui Sorin Titel* 322

ALEXANDRU IVASIUC

Un roman realist-socialist: *Păsările* 325

MIRCEA CIOBANU

Etica 327

EMIL BOTTA 332

AUGUSTIN BUZURA

Absenții 335 | *Fețele tăcerii* 340 | *Orgolii* 342 | *Vocile nopții* 343

ȘTEFAN AUGUSTIN DOINAȘ

Versuri 345

GEORGE BĂLĂIȚĂ

Lumea în două zile 347

CONSTANTIN ȚOIU și GEORGE BĂLĂIȚĂ

Limitele romanului politic 349

ANA BLANDIANA

Călătoriile Anei Blandiana 358

COSTACHE OLĂREANU

Ucenic la clasici 362

RADU PETRESCU

Părul Berenicei 364

MIRCEA HORIA SIMIONESCU

Ulise și umbra 368

GABRIELA ADAMEȘTEANU

Dimineață pierdută 371

ȘTEFAN AGOPIAN și ADRIANA BITTEL

Se poate trăi în istorie? 376

ADRIANA BITTEL

Fototeca 381

IOAN GROȘAN

Caravana cinematografică 384

GENERAȚIA '80

Proză scurtă și roman 387

BEDROS HORASANGIAN

Sala de așteptare 391

MIRCEA CĂRTĂRESCU

Visul 396

Restituiri. Memorie și memorii

PAUL GOMA 401

JENI ACTERIAN

Jurnalul Jeniei Acterian 405

ANIȚA NANDRIȘ-CUDLA

20 de ani în Siberia 409

ADRIANA GEORGESCU

La început a fost sfârșitul 414

ION IOANID

Uitarea noastră cea de toate zilele 419 | Închisoarea-muzeu 422

I.D. SÂRBU

Adio, Europa? 425

570 CUPRINS

STELIAN TĂNASE

Restituiri 429

MIRCEA ELIADE

Adolescența lui Mircea Eliade 431 | Demnitatea narațiunii 436

ANNIE BENTOIU

Timpul ce ni s-a luat 438

III. CRITICI ȘI ESEIȘTI

Critici

E. LOVINESCU

Un pas spre reconsiderarea lui E. Lovinescu 445

NICOLAE MANOLESCU

Contradicțiile lui Maiorescu sau ale lui Manolescu? 449 | *Arca lui Noe* 452

EUGEN SIMION

Antologia criticilor români 455 | *Întoarcerea autorului* 458

MIRCEA MARTIN

G. Călinescu văzut de Mircea Martin 465

VLADIMIR STREINU 468

MIRCEA IORGULESCU

Curajul cu artă 470 | *Prezent* 474 | Lumea lui Caragiale în viziunea lui Mircea Iorgulescu 476

LUCIAN RAICU

Lucian Raicu la 50 de ani 481

MIRCEA ZACIU

Viața literară și *Dicționarul* 485

ȘERBAN CIOCULESCU

La moartea lui Șerban Cioculescu 489

ION NEGOIȚESCU

La moartea lui Ion Negoițescu 494

GHEORGHE GRIGURCU

Gheorghe Grigurcu, anticonformistul 496

Eseiști

ALICE VOINESCU 500

CONSTANTIN NOICA

Constantin Noica și *Caietele* lui Eminescu 503 | *Sentimentul românesc al ființei* 504 | *Noi și Voi* la C. Noica 507 | Nu mă rog pentru fratele Alexandru 512

ALEXANDRU PALEOLOGU

Bunul-simț ca paradox 516

OVIDIU COTRUȘ 519

N. STEINHARDT

N. Steinhardt la 70 de ani 521 | *Escale în timp și spațiu* 524 | Taina libertății lui

N. Steinhardt 528

OCTAVIAN PALER

Polemici cordiale 532 | *Viața ca o coridă* 535

ANDREI PLEȘU

Ochiul și lucrurile 541

GABRIEL LIICEANU

Epistolar 546 | Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu despre C. Noica 550

Indice de nume proprii 555